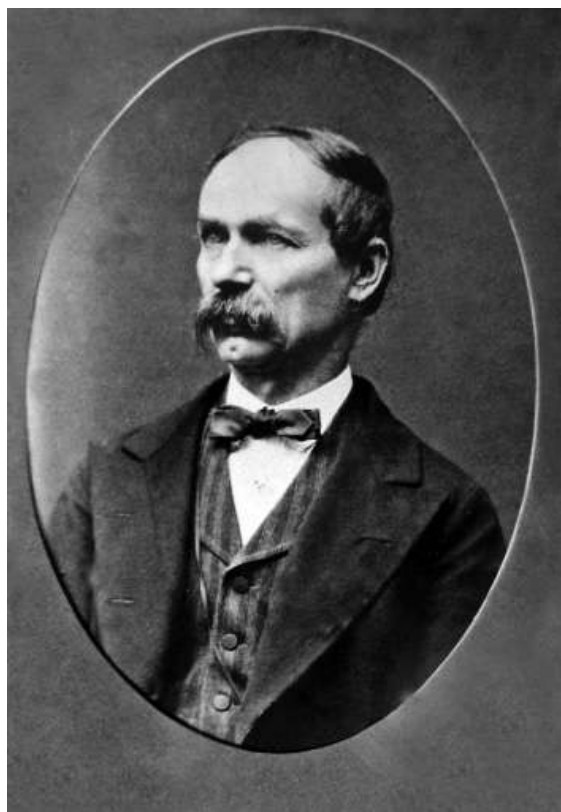

РАЗВОЈ НАДЗОРА НАД ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ
У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

Милован Спасић (1818–1908), начелнику Попечитељству просвете, управник Управе фондова и члан Државног савета (Фототека Библиотеке Српске академије наука и уметности)

Наташа Вујисић Живковић
Филозофски факултет, Београд
nvjisisic@f.bg.ac.rs

РАЗВОЈ НАДЗОРА НАД ОСНОВНИМ ШКОЛАМА У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

Апстракт: У раду је анализиран и синтетички представљен развој надзора државе над основним школама у првој половини 19. века. Наши извори су углавном били архивска грађа, законодавна акта, као и биографије појединих личности. Настојали смо да представимо кључне фазе у развоју основношколског надзора и личности које су у њему учествовале. Закључак је да се надзор над основним школама у Србији у првој половини 19. века споро али постепено развијао и да је имао важну улогу у унапређивању организације основне школе, квалитету рада наставника, побољшавању учења ученика.

Кључне речи: основна школа у Србији у 19. веку, надзор над основним школама, рад школских надзорника, институционални развој надзора

Предмет нашег истраживања јесте институционални и концепцијски развој надзора над основним школама у Србији током XIX века. Циљ је био да се установи допринос школских надзорника успостављању и унапређивању основношколског система у наведеном периоду. Полазећи од тако одређеног предмета и циља истраживања постављени су његови непосредни задаци: да се сагледају етапе у конституисању школског надзора; да се анализирају нормативне основе рада школских надзорника у контексту општег школског законодавства; и да се утврде битне карактеристике природе надзора над основним школама, укључујући и лично залагање и преференције појединих школских надзорника.

То је спроведено на основу анализе архивских докумената, до сада највећим делом некористићених, из Фонда министарства просвете и црквених дела Архива Србије. Богатство прикупљених извора захтевало је њихову подробну селекцију и одабир оне грађе која најбоље описује стање у основним школама и може да послужи даљем раду на сагледавању наше педагошке прошлости. Поред тога, ко-

ришћен је и један део објављене архивске грађе, као и дела аутобиографског и мемоарског карактера.

НАДЗОР НАД ОСНОВНИМ ШКОЛАМА 1807–1838. ГОДИНЕ

У децембру 1807. Доситеј Обрадовић постављен је на место „главног надзиратеља училишта“.¹ Миленко Вукићевић је дошао до податка да је „прву вест“ (извештај) о школским испитима Доситеј оставио у једном писму с краја 1807. године. Реч је о испиту у основној школи за покрштену турску децу у Београду, о коме је забележио следеће: „Ово дана били смо на екземену 85 новокрштене дечице и момчића. О! братко, братко, како је то убаво и слатко било“.² Других сведочења о Доситејевом раду око надзора над школама немамо.

Законодавно уређење школског система у Кнежевини Србији започиње установљењем Попечитељства просвештенија 1811. године, у коме је 18. јануара за првог попечитеља постављен Доситеј. Он није дуго обављао ову дужност, умро је у Београду, 21. марта 1811, а за новог попечитеља постављен је Иван Југовић.

У несигурним условима сталног смењивања борби и кратких периода мира, Совјет је покушао да уреди рад тек основаних школа у Србији. Већ 11. септембра 1811. донет је акт којим се од сваке нахије тражи да поднесе извештај о томе у којим местима постоје основне школе, који се садржаји у њима уче, ко су учитељи и колико имају ученика.³ О наставном раду учитеља располажемо са мало података. Један од њих је да је број ученика по једном учитељу у варошким основним школама био велики.⁴

Образовна спрема учитеља била је различита: неки учитељи су знали да читају црквене књиге и они су помагали свештеницима у црквеним обредима, а они који нису знали црквене обреде, али су добро писали и рачунали, помагали су кметовима у административним пословима. За учитеље су ангажоване и занатлије које су поред

1 Александар Бановић, „Доситејев рад на просвети у ослобођеној Србији“, *Школе и просвета за време првог српског устанка*, (Београд: Педагошко друштво НР Србије, 1954), 31.

2 Миленко Вукићевић, „Основне школе у Србији прве половине 19. века“, *Просветни гласник* 3/1899, 199.

3 Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, (Београд: Педагошки музеј, 1971), 10.

4 Исто.

држања својих радњи и „учитељевале“.⁵ Како су учитељи били различитог образовања, сваки је предавао оно што је знао, најчешће буквар, часловац, катихизис, псалтир и нешто рачунице. Од вештина учило се црквено појање, које је сваки учитељ знао јер је био дужан да, уколико у месту постоји црква, „држи певницу“.⁶

Истраживање доступне грађе довело нас је до закључка да се школски надзор први пут спомиње у „Објавленију“ кнеза Милоша од 10. марта 1823. године: „што се школа и просвешћенија народног и тому потребна прихода касало буде, за нужно судили смо овако старање једном лицу од духовенства, и то г. Милентију, архимандриту манастира Враћевшница и једном од мирјана, и то г. кнезу Раки Тешићу, из ваљевске нахије, предати“.⁷ Немамо податке о томе да ли су и на који начин ови надзорници вршили ревизију (надзор) основних школа.

За почетну тачку конституисања школског надзора у Кнежевини Србији узимамо 1832. годину: 29. фебруара кнез Милош је најпре издао указ о постављењу трговца Стојка Стојановића за „тутора“ Велике школе, који је истовремено имао и задатак да „на дужност учитеља мотри, који погађа и ајлук им установљениј точно на време исплаћује“ и чије наредбе учитељи морају безусловно да испуњавају,⁸ а потом је, 21. априла, поставио Атанасија Теодоровића (1801–1841) за „надзиратеља нижих школа у Београду“.⁹ Теодоровић је 1832. и 1833. обавио полугодишње и годишње испите у основним школама у Београду. Почетком тридесетих година XIX века развија се и пракса да учитељи надзорнику достављају годишње извештаје о свом раду.

5 Милован Спасић, „Неки подаци о основним школама у Србији од 1845. до 1861. године“, *Гласник Српског ученог друштва* (Београд), 1982, 189–190; Тихомир Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша*, (Београд: Геца Кон, 1922), 90.

6 Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша*, 78.

7 „Објавленије Благородној господи кнезовима, пречестњејшим архимандритима и протопресвитерима, преподобним игуманима, честињејшим свештеницима, поштенородним трговцима и кметовима и свему народу нашему, 10. март 1823“, *Грађа за историју Краљевине Србије: време прве владе кнеза Милоша Обреновића*, књ. 1 (1815–1821), прир. Вукашин Ј. Петровић, Никола Ј. Петровић, (Београд: Штампано у државној штампарији, 1822), 428.

8 Државни архив, No. 480, наведено према: Рад. Т. Миловановић, „Просвета у Србији за прве владе Милоша и Михаила (1815–1842)“, *Настава и васпитање* 3/1954, 196.

9 „Постављење Атанасија Теодоровића за професора Више школе у Београду и надзиратеља нижих школа, Крагујевац, 21. април 1832“, *Школство у Србији 1817–1838*, ур. Татјана Драгићевић, Славица Тимотијевић, (Београд: Архив Србије, 2009), 15–16.

Први акт о уређењу школског система, *Устав народних школа*, саставио је Димитрије Тирол 1833. и он није штампан, тако да се са сигурношћу не може знати да ли је ступио на снагу.¹⁰ У Уставу је питање надзора над школама детаљно разрађено.¹¹ Како је 1833. Крагујевац постао престоница Кнежевине Србије, у школској 1833/34. годишње испите у основним школама у Крагујевцу, 27. августа 1834. обавио је лично попечитељ Лазар Теодоровић (1781–1846).¹² Он се на овој функцији није дуго задржао, 25. октобра исте године заменио га је Давидовић.¹³ Пред крај 1834. у Кнежевини Србији радиле су 34 општинске и 29 приватних основних школа; у основним школама у варошима учитељи су примали плату из општинског буџета, од 350 до 1.500 гроша, у сеоским школама из среског и нахијског приреза, док су у приватним основним школама учитеље плаћали родитељи.¹⁴

Након што је комисија у децембру 1835. поднела извештај о основним школама, почињу да се предузимају мере да се њихово стање поправи. Најпре је 20. јануара 1836. Теодоровић предложен за привременог директора гимназије у Крагујевцу и „националног директора свих школа у Кнежевини Србији”,¹⁵ али ово није спроведено у дело, а потом је кнез Милош Управном савету упутио захтев да изабере једног члана који би најмање два пута годишње посећивао гимназију и вршио надзор над крагујевачким основним школама „да и учитељи и ученици своју дужност извршавају, и да им потребе школске не оскудевају“¹⁶ и за овај надзор 25. фебруара изабрао Јанићија Ђурића.¹⁷ Међутим, исте године установљена је функ-

10 Срећко Ђунковић наводи да се по једном документу Атанасија Теодоровића од 15. марта 1833. може закључити да је *Устав* из 1833. „уведен у живот“, али се позива и на сведочење Вука Ст. Караџића о томе како је Милошева самовлада у то време била исувише јака и да је он могао да утиче на то да се закон не спроводи у дело. Ђунковић, *н. д.*, 21.

11 Исто.

12 Петровић, *н. д.*, 765.

13 Јордановић, *н. д.*, 34.

14 Петровић, *н. д.*, 766.

15 „Предлог за постављење Атанасија Теодоровића за привременог директора гимназије и националног директора свих школа у Кнежевини Србији, Крагујевац, 20. јануар 1836“, *Школство у Србији*, 55.

16 „Одлука да имућнији родитељи снабдеју школе огревом, а да се новац од огрева употреби за куповину одеће сиромашним ученицима, Крагујевац, 24. фебруар 1836“, *Школство у Србији*, 119–120.

17 „Наредба којом је Јанићије Ђурић постављен за надзиратеља гимназије и нормалних школа у Крагујевцу, Крагујевац, 25. фебруар 1836“, *Школство у Србији*, 121–122.

ција „директора свију школа“ на коју је 21. марта постављен професор крагујевачке гимназије Петар Радовановић (1808–1857).¹⁸ Био је родом из Новог Сада, у коме је завршио гимназију, а студије права наставио на Универзитету у Пешти. Имао је успешну адвокатску каријеру у Бачкој и Срему, да би 1834. прешао у Кнежевину Србију за професора, у то време једине гимназије у Србији, која је 1833. из Београда премештена у Крагујевац.¹⁹ Истога дана када је установљено звање „директора свију школа“ и за њега изабран Радовановић, Попечитељство просвештенија прописало је посебно упутство, *Наставленије директора свију школа*, којим су прецизирана његова права и дужности: најмање једном, а „најбоље два пута у години“ (једном у марту и једном у августу) треба да посети све основне школе, државне и општинске (према личној процени „директор“ је имао право да посети било коју школу у било које време) – ове посете укључивале су прегледање школске зграде, намештаја и учила, праћење да ли учитељи предају наставне предмете и садржаје које је прописало Попечитељство просвештенија и пружање помоћи учитељима у састављању наставног плана и распореда часова; даље, функција „директора“ била је да прати „боље способне“ ученике и да обезбеди да се довољан број њих упише у гимназију, а да, са друге стране, води рачуна о томе да се ученици „неодпуштају из школе“ без његовог одобрења; у државним основним школама „директор“ је постављао учитеље, док је у општинским потврђивао њихов избор у договору са општинским властима; био је надлежан да обезбеди да се учитељима редовно исплаћују плате и да поставља месне школске надзорнике „из редова свештенства и грађана“; када је у питању наставни рад, његов задатак је био да се стара да учитељи децу „закону христијанском поучавају“, да овладају црквеним појањем и редовно учествују у богослужењу, да учитељи „свагда у добром сагласију са свештенством буду“ и испуњавају своје дужности према цркви; на крају, био је обавезан да води евиденцију о броју учитеља, да прикупља податке о њиховим годинама, пореклу, образовању и „примеченија“ о њиховом наставном раду и „поведенију“, да бележи какве су школске зграде, колико у школама има разреда, одељења и ученика. За остале аспекте рада основних школа и учитеља које би

18 „Диплома о постављењу Петра Радовановића за директора свих школа у Кнежевини Србији, Крагујевац, 21. март 1836“, *Школство у Србији*, 56.

19 Видети у: Аноним, „Некролог – Петар Радовановић“, *Гласник Друштва српске словесности IX* (1857), 323–324; Никола Поткоњак, *Наши велики претходници*, (Београд: САО, 2010), 181–185.

пратио, а који нису били дефинисани Наставленијем, „директор“ се упућује да поступа према „благоразумију“.²⁰

Уочи доношења новог устава, у циљу унапређивања организације и управе над школама, кнез Милош је установио Високу канцеларију просвештенија и санитета (9. маја 1838). За руководиоца Канцеларије постављен је Стефан Стефановић Тенка.²¹ За Стефановића је прописано посебно упутство којим је било дефинисано да је рад школа и учитеља у његовој надлежности,²² а функција „директора свију школа“ придружена је Високој канцеларији.²³ Указом од 19. јуна Висока канцеларија била је организована на следећи начин: за секретаре су постављени Петар Радовановић и Јован Туцаковић (учитељ у Карановцу), за „регистратора и рачуноводитеља“ Јован Вујић („из Совјета“), за „протоколисте“ Стока Спасић (писар београдског магистрата) и Ника Стојановић, а за „преписчике“ Ивко Мишић („из Совјета“) и Филип Христић („из Војне школе“).²⁴ Убрзо након формирања Високе канцеларије Радовановић је покренуо иницијативу да се изврши преглед (ревизија) школа: у писму од 16. јуна које је упутио попечитељу Стефановићу наглашава да школе нису прегледане у првом „течају“, односно да нису обављени полугодишњи испити, и да је због тога потребно да се обиђу и да се обави завршни годишњи испит.²⁵ По оцени Радовановића, од ове ревизије држава би имала двоструку корист, „прво, што сви учитељи кад се чешће посећују, сваким могућим начином труде се да би приљезаније и ревност своју званичну доказали, па што отуд успех дечији свагда боље и боље цјели соотвјествују; друго, што исти учитељи ако би у чему недостатак свој показали или због небрижљиве неуредности у школи или због тога што вешт и добар начин у школи с децом, од мене им казан и прописан, по човеческој слабости заборављају, к овому поостравани и

20 „Наставленије директора свију школа у Књажевству Србији, Крагујевац, 21. март 1936“, *Школство у Србији*, 57–58.

21 Нашему генерал-мајору Стефану Стефановићу (Указ о постављењу Стефана Стефановића да руководи просвештенијем и карантиним, Крагујевац, 9. мај 1838), у: Никола Петровић, „Грађа за историју школства у Кнежевини Србији – постање Попечитељства просвештенија“, *Просветни гласник* 15–16/1881, 572.

22 Наставленије нашем генерал-мајору Стефану Стефановићу, Крагујевац, 9. мај 1938, *исто*, 572–573.

23 Директору свију наших школа у Србији Петру Радовановићу – Указ Кнеза Милоша, Крагујевац, 10. мај 1838, *исто*, 575.

24 *Исто*.

25 Никола Петровић, „Грађа за историју школства у Кнежевини Србији – Школска ревизија 1838. године“, *Просветни гласник* 19–20/1881, 696.

поправљани бивају“.²⁶ Стефановић је ову молбу истога дана проследио кнезу Милошу на одобрење, с предлогом да Радовановић обиђе школе у источном („одавде и уз Тимок до Крушевца“), а он у западном делу Србије (Моравско-подринску и Подринско-савску војну команду).²⁷ Међутим, надзор је обављен унеколико измењеним распоредом: најпре је 6. маја донета одлука да Стефановић изврши надзор школа у Крагујевцу, а да Радовановић обави преглед школа у другим деловима Кнежевине Србије,²⁸ потом је 19. јуна кнез Милош потписао акт да се „будући да смо досадашњег директора свију школа у Србији Петра Радовановића поставили секретаром при Канцеларији Попечитељства просвештенија и Верховног надзиратељства карантина [...], препоручујем Вам да на место директора школа професора гимназијалног Константина Бранковића у речено посешћеније школа изашиљете“.²⁹ Да би Бранковић могао да обави ревизију школа 23. јуна, Висока канцеларија просвештенија и санитета предложила је да се уместо њега на место професора реторике у крагујевачкој гимназији привремено постави Исидор Стојановић.³⁰ За потребе посећивања школа одређено је да надлежне мензулане Бранковићу обезбеде три коња, а војно-полицијска канцеларија једно седло.³¹ Тако је на крају школске 1837/38. Стефановић обишао школе у западним, а Бранковић у источним деловима Кнежевине Србије. Бранковић је обишао 14 државних, 12 општинских и једну среску основну школу.³²

Показало се да је тек уведени надзор над радом основних школа и учитеља био вишеструко користан: помогао је да се евидентирају талентовани ученици који су имали право да о државном трошку упишу гимназију, учитељи су могли да добију какву-такву повратну информацију о квалитету свога рада (оцене ученика се

26 Исто.

27 Исто.

28 АС, МПС-п, No. 94, Распис нашем попечитељу просвештенија и врховном надзиратељу карантина генерал мајору Стефану Стефановићу, Крагујевац, 6. мај 1838.

29 АС, МПС-п, 1843, No. 20, Распис Књаза Србског Милоша Обреновића нашем попечитељу просвештенија и врховном надзиратељу карантина генерал мајору Стефану Стефановићу, Крагујевац, 19. јун 1838.

30 АС, МПС-п, No. 58, Распис Попечитељства просвештенија, Крагујевац, 23. јун 1838.

31 АС, МПС-п, No. 20, Објавленије Попечитељства просвештенија, Крагујевац, 21. јун 1838; АС, МПС-п, No. 20, Распис Попечитељства просвештенија војно-полицијској канцеларији, Крагујевац, 21. јун 1838.

32 АС, МПС-п, No. 20, Списак школа и учитеља од унутра стављенога II теченија школског 1838. по реду посећивани места устројен, Београд, 27. јул 1838.

макар делом могу посматрати као резултат квалитета ангажовања учитеља у настави), држава је добијала статистичке податке о броју школа, ученика, образовној спреми учитеља, о стању у ком се налазе школске зграде... Такође, школска ревизија помогла је да се донесе први јединствени наставни програм – након обилска основних школа брзо се увидело да учитељи обрађују различите садржаје, па чак и предмете, а према личној процени о томе шта треба да предају и према знању и компетенцијама које су имали. Иако доношење јединственог програма није решило проблем неуједначености садржаја који су обрађивани у основним школама, представљало је значајан корак у правцу целовитог решавања овог питања.³³ Да би се овај програм применио у пракси, били су потребни образовани учитељи, а онима мање спремнима била је потребна помоћ да би га реализовали. Стефановић је, након што је прописан нови наставни програм за основне школе, донео упутство за учитеље – *Наставленије учитељима правителствени и обштествени школа у Књажевству Србији*.³⁴ Видимо да су учитељи по овом наставленију имали одговорност за готово све аспекте рада школе: они су били задужени за одржавање школске зграде, за прибављање школског прибора и намештаја – све ово су били елементи на основу којих је оцењиван њихов рад, иако учитељи, у суштини, нису имали никакве ингеренције да одлучују о томе колико ће се средстава из општинског (среског) буџета и на које потребе школе утрошити. Непосредан надзор над учитељима препуштен је месним школским надзорницима, који се први пут спомињу у *Наставленију директору свију школа у Књажевству Србији* од 21. марта 1836. године. Месни школски надзорници („главе учитеља основних школа“), надзорна инстанца која је уведена у циљу боље организације рада и руковођења основним школама, заживели су од 1838.

ПРОМЕНЕ У НАДЗОРУ НАД ОСНОВНИМ ШКОЛАМА 1839–1842.

Попечитељство је почело интензивније да ради на уређену школског надзора: најпре је у марту Радовановић поново постављен

33 Сажет приказ наставних програма за основне школе у Србији у XIX веку дао је Живојин Ђорђевић (Живојин Ђорђевић, „Историјски преглед наставних планова и програма за основне школе у Србији“, *Настава и васпитање* 1/1952, 79–86).

34 АС, МПС-п, No. 87, Наставленије учитељима правителствени и обштествени школа у Књажевству Србији, Крагујевац, 11. август 1838; Милићевић, *н. д.*, 125–130.

за секретара Попечитељства и напушта професорку службу у Лицеју, а 13. априла Попечитељство је Совјету упутило предлог да се установи звање „директора школског“ и да се на ову функцију постави столоначелник правосуђа Јован Туцаковић, који би обишао школе и обавио годишње испите.³⁵ Већ 12. јула Совјет је од Попечитељства затражио да сачини „Пројект Главног управитељства народни школа“ и да се, док се овај пројекат не усвоји, избор Туцаковића „необнародује“, јер је било могуће да се новим пројектом предвиди другачија организација надзора над школама.³⁶ Попечитељство је и пре него што је почело да ради на пројекту „управљања“ школама одаслало распис окружним начелствима да изабере и поставе месне надзорнике.³⁷ Избор и постављење месних надзорника ишло је споро и са доста потешкоћа – није било довољно писмених људи и оних који су се колико-толико разумели у просветну струку, те су ову функцију у почетку углавном прихватили месни пароси и општински чиновници. Такође, попечитељ Стефановић и секретар Попечитељства Радвановић 12. јула сачинили су концепт „Наставленија посећивања нормални школа у Књажеству Србији“³⁸ који је са незнатним изменама усвојен 1. августа.³⁹ У овом упутству за надзирање основних школа и учитеља, „главним директорима“ је у 13 тачака дато на који начин и које аспекте рада школе и учитеља треба да прате. Они треба да: 1) обиђу све школе, државне и општинске, и обаве годишње испите у присуству свештенства, месних надзорника школа и општинских власти, 2) испитају све ученике и пажљиво прате која питања учитељ поставља и одговоре ученика јер на тај начин најбоље могу да оцене да ли су деца разумела наставно градиво или су напамет научила одговоре које им је учитељ унапред дао, 3) испитају ученике из свих предмета и тако сазнају да ли се учитељ држао прописаног програма, 4) оцене „каког је вежества и какве је способности учитељ [...] и с каквим је приљезенијем и ревношћу ученике своје настављао“, 5) прате да ли су ученици са учитељем редовно одлазили

35 Видети у: АС, МПС-п, No. 271, Попечитељство правосудија и просвештенија Високославном Совјету Намесничества Књажескога Достојанства, Београд, 2. јул 1839.

36 АС, МПС-п, No. 271, Намесничество Књажеског Достојанства да се начини Пројект Главног управитељства народни школа, Београд, 12. јул 1839.

37 АС, МПС-п, No. 391, Надзиратељи местни дужности, Крагујевац, 18. април 1839.

38 АС, МПС-п, No. 271, Концепт Наставленија посећивања школа нормални у Књажеству Србији, Београд, 12. јул 1839.

39 АС, МПС-п, No. 271, Наставленије посећивања школа нормални у Књажеству Србији, Београд, 1. август 1839.

у цркву и „колики су напредак у извршавању христјанских дужности показали“, 6) обавесте се о „владању и поведенију“ учитеља код свештенства, месних школских надзорника, кметова и мештана, 7) испитају да ли деца која су „за науку способна у школу иду или се може бити код куће у беспослици забављају“ и надлежне власти обавезу да родитеље саветују да уписују и редовно шаљу децу у школу, 8) процене која су деца способна да наставе школовање у гимназији, 9) сагледају и у извештају опишу у каквом су стању школске зграде, школски намештај и остале „школске потребе“, 10) прикупе податке о учитељима – име и презиме учитеља, у ком разреду раде, године старости, „од куда су родом“, колико дуго раде као учитељи, да ли су ожењени, „какве су способности и владања“, које су предмете предавали у ком разреду и уколико је потребно додатна „примеченија“; податке о школи – у ком је месту, срезу, округу, колико разреда има школа, колика је учитељска плата, број ученика и „стање њиови родитеља“, 11) воде дневник о путу који су прешли да би Попечитељство могло да им надокнади трошкове, 12) напишу који су учитељи „неспособни и добро невладајући се“ како би их Попечитељство заменило бољима и да 13) све тачке овога Наставленија што тачније и ревностније извршавају.

За посећивање школа и обављање годишњих испита за школску 1838/39. одређени су Туцаковић и професор Лицеја Константин Бранковић. На основу оцена које су учитељи у 1839. години добили, Дарко Ивановић је установио да је 81 од њих добио оцену „добар“, три оцену „врло добар“, пет оцену „средње“, два оцену „прилично“, један оцену „пристојно“, а три учитеља оцену „рђаво“. У овој ревизији учитељи пречани су оцењени нешто боље од учитеља родом из Кнежевине Србије: од 61 оцењеног учитеља који су пореклом били из Аустрије, 53 је добило оцену „добар“, док је ову оцену добило 25 од укупно 32 учитеља родом из Србије.⁴⁰

Како је протекла ревизија школа у 1839/40. години? У марту 1840. изабраним „директорима нормалних школа“ Зорићу и Милутиновићу, чији је превасходни задатак био да обиђу школе и обаве годишње испите, наложено је „да 14. текуће године пођу и школе овако определене, сирјеч првиј у восточниј крај, а другиј у западном крају Србије, посећивати почну“.⁴¹ Међутим, Милутиновић је 12. мар-

40 Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804–1858)*, (Београд: Завод за уџбенике, 2006), 123.

41 АС, МПС-п, No. 392, Распис Попечитељства просвештенија, Београд, 12. март 1840.

та упутио молбу Попечитељству да због болести одложи посећивање школа,⁴² а већ наредног дана сличну молбу упутио је и Зорић.⁴³ Да је ова ситуација била ванредна и да се Попечитељство старало о томе да се обаве годишњи испити и изврши ревизија школа, сведочи одлука Совјета који је 11. новембра 1840. саставио посебну комисију да размотри питање непосећивања школа.⁴⁴ Ова је комисија 29. децембра Попечитељству упутила оцену да је Зорићев поступак „дисциплинарниј изред и да се Зорић решењем самог Попечитељства овог осуди и казни“.⁴⁵ Са друге стране, Милутиновић се није дуго задржао на месту „директор школа“, 24. јула 1841. заменио га је Тимотије Милашиновић,⁴⁶ који је дошао из Новог Сада, у Србији се кратко задржао, а већ 1842. дао је оставку на службу и вратио се назад у Угарску. Нагласимо да је поред два „директора нормалних школа“, Зорића и Милашиновића, кнежевим указом од 14. августа 1841. за „врховног надзиратеља свију школа“ постављен Димитрије Исаиловић, који, по сведочењу М. Ђ. Милићевића, „није путовао никако по школама, него је место тога израђивао школске књиге“.⁴⁷

И у 1840/41. организација надзора над основним школама ишла је са доста потешкоћа. „Директори нормалних школа“ нису посетили основне школе на крају 1840/41, већ на почетку школске 1841/42. године. Милашиновић није обишао школе у западном школском кругу. Годишњи испит у основним школама у Крагујевцу обавио је Исидор Стојановић, професор опште историје и ректор Лицеја.⁴⁸ У извештају Стојановић пише да је испиту присуствовао месни парох, окружни чиновници и родитељи ученика, да су у све три школе учитељи предавали програмом предвиђене предмете. Ученике је оценио

42 АС, МПС-п, No. 404, Прошеније директора нормални школа г. Симе Милутиновића Попечитељству просвештенија, Београд, 12. март 1840.

43 АС, МПС-п, No. 408, Прошеније директора нормални школа г. Георгија Л. Зорића Попечитељству просвештенија, Београд, 13. март 1840.

44 АС, МПС-п, No. 830, Комисија Попечитељства просвештенија о посећивању школа, Београд, 11. новембар 1840.

45 АС, МПС-п, No. 1699, Комисија Попечитељства просвештенија о посећивању школа, Београд, 29. децембар 1840.

46 Милићевић, *н. д.*, 44.

47 *Исто.* - Јован Милићевић пише да је Исаиловић постављен на функцију „главног инспектора школа“.

48 АС, МПС-п, ф. II, бр. 41, No. 729, Распис Попечитељства просвештенија Ректору Лицеума проф. опште историје Исидору Стојановићу, Београд, 17. јун 1841

збирно, већина „штитараци“ добила је оцену „добар“, а ову оцену добило је око 60% „млађих“ и „старијих буквараца“.⁴⁹

У том тренутку економска снага младе Кнежевине није могла да поднесе издржавање основних школа и учитеља, тако да је 14. септембра 1840. кнез Михаило Обреновић потписао одлуку којом су укинуте одредбе закона из 1836. о државном финансирању учитеља.⁵⁰ Тако су основне школе скинуте са државног буџета, а општине су преузеле плаћање учитеља.

Узимјући у обзир чињеницу да на крају 1840/41. године „директори нормалних школа“ нису обавили годишње испите, уочи почетка школске 1841/42. Попечитељство је окружним начелницима разаслало распис да ће се школска ревизија обавити у септембру 1842.⁵¹

Након што су одлуком од 14. септембра 1841. укинуте „правителствене“ основне школе, у којима су учитељи примали плату из државне касе, решење финансирања учитеља нађено је у оснивању Главног фонда школског. Уредба о његовом оснивању донета је 13. јануара 1841,⁵² а кнез Милош је 8. марта за председника Фонда поставио члана Совјета Стефана Марковића.⁵³ Пошто је Уредбом било предвиђено да се фонд пуни добровољним прилозима, требало је да прође доста година да се он „умножи“, тако да су учитељи још дуго примали плату из општинских, окружних и среских приреза који су почели да се установљавају од 1836. године. Истом уредбом којом је основан Главни фонд школски одређено је да се на дан слављења Светог Саве (14. јануар) у црквама читају имена свих оних који су приложили средства за подизање школа и плаћање учитеља.⁵⁴

У школској 1840/41. Зорић и Милашиновић са успехом су обавили ревизију школа али на крају 1841/42. Милашиновић је сам

49 АС, МПС-п, ф. II, бр. 41, No. 888, Рапорт Исидора Стојановића проф. опште историје и ректора Лицеума, Крагујевац, 29. јун 1841.

50 „Решење да се општинске школе издржавају општинским трошком а не државним, 14. септембар 1840“, *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажевству Србском од априла 1840. године до конца децембра 1844. године*, II част, (Крагујевац: Књигопечатња Књажевства Србског, 1845), 10.

51 АС, МПС-п, ф. III, бр. 49, No. 1170, Распис Попечитељства просвештанија свим окружним начелничествима, Београд, 16. август 1841.

52 „Уредба о устројству Главног фонда школског из добровољних прилога од 13. јануара 1841“, *Сборник закона*, II част, 17–29.

53 АС, МПС-п, ф. III, бр. 48, No. 324, Указ Књаза Србског Милоша Обреновића о Депутацији Главног фонда школског, Београд, 8. март 1841.

54 „Уредба о устројству Главног фонда школског из добровољних прилога од 13. јануара 1841“, *Сборник и уредаба*, II част, 20; Милићевић, *н. д.*, 12–13.

обишао један број школа у оба „школска круга“, а од окружних начелника у местима у којима није обавио годишње испите затражио је и добио извештаје о стању у школама, раду учитеља и успеху ученика.

ПЕТАР РАДОВАНОВИЋ И МИЛОВАН СПАСИЋ КАО ШКОЛСКИ НАДЗОРНИЦИ

Постављење Јована Стерије Поповић за начелника Попечитељства просвештенија, 26. октобра 1842. године,⁵⁵ био је значајан моменат, будући да се он прихватио ове функције са великим амбицијама и плановима како да уреди школе у Кнежевини Србији. Не где у исто време, са студија у Немачкој и са дипломом доктора наука у Србију се вратио Милован Спасић, који је убрзо постављен за чиновника овог попечитељства.

У јуну 1843. донета је одлука да тзв. други полугодишњи течајни испит започне 10. јула.⁵⁶ Годишњи испити у школској 1842/43. извршени су у организацији среских и окружних начелника. Радовановић је у септембру 1843, после краће паузе, опет постављен за „главног директора школа“,⁵⁷ уместо покојног Зорића, да би на овој функцији остао до смрти 1857. године. Стерија је кнезу Александру Карађорђевићу већ 9. септембра упутио предлог о избору Радовановић за „главног директора школа“.⁵⁸ „Директоре“ је постављао кнез на предлог попечитеља, односно Совјета – тако је 15. септембра 1843. Радовановићу додељена ова функција.⁵⁹

55 Владимир Грујић, *Школско-реформаторски рад Јована Стерије Поповића у Србији 1840–1848*, (Београд: Научно дело, 1956), 29.

56 АС, МПС-п, ф. III, бр. 272, No. 605, Распис попечитеља просвештенија да се обаве полугодишњи испити за други течај 10. јулија, Београд, 22. јун 1843.

57 АС, МПС-п, ф. II, бр. 117, No. 101, Указ књаза Александра Карађорђевића о постављенију на упражњено смрћу г. Георгија Зорића место директора председатеља суда чачанског г. Петра Радовановића, Београд, 10. септембар 1843.

58 АС, МПС-п, ф. II, бр. 117, No. 980, Предложеније г. Јована Стерије Поповића да се на место умрлог Георгија Зорића за директора постави г. Петар Радовановић, Београд, 9. септембар 1843.

59 Радовановић је 22. септембра полагао заклетву за нову функцију: „Ја долепотписани заклињем се Богом живим, да ћу Његовој Светлости Милостивејшем Господару и Књазу нашем Александру Карађорђевићу веран бити, против устава и земљски уредаба ништа нити делом нити словом умишљавати, наложима Попечитељства Просвештенија покоравати се, као директор народни школа дужности повереног ми званија совестно, точно и верно отправљати, и вооште у свему тако поступати, како ћу моћи и на Страшном Суду одговор за то

Непосредно након што је постављен на место „главног директора школа“ Радовановић је Попечитељству упутио „План по којему се школе отечествене точно и уредно без сваког препјатства, и са успехом посетити имају“.⁶⁰ Овај план започиње дефинисањем функције надзирања школа: надзор у првом реду служи да би Попечитељство „о стању школа, качеству, способности и ревности учитеља, као и о недостацима, који би се при којој школи нашли, истинно и точно суђење имати могло, како би се овоме недостатци дигнули, и само стање школа побољшано било, одређени су директори свију школа, којих је дужност два пут у години све у особном њима вовереном кругу налазећи се школа посетити, и потом известија о наведенима истоме предславному Попечитељству поднети“. Даље, по Радовановићевом плану дужност „директора“ је да у присуству месне власти и месног школског надзорника обаве годишње испите и „донесу суд“ о учитељима, да подносе опширне извештаје Попечитељству како би оно могло одмах да предузме одговарајуће мере, с тим да су месне власти обавезне да им пруже сву неопходну помоћ приликом обиласка школа. Што се тиче плаћања трошкова превоза, Радовановић указује на то да је дотадашња пракса била да се начелства обавештавају о доласку „директора“ да би она на време обезбедила коње или кола за превоз, а уколико у овоме не успеју, општине су биле дужне да нађу превоз који су „директори“ плаћали из сопствених средстава, па би им овај трошак Попечитељство касније надокнађивало. Међутим, „директори“ су и у току школске године, по налогу Попечитељства, „ванредно“ обилазили школе, те је Радовановић предложио да им се обезбеди „објавленије за подвоз током целе године“, што је заправо подразумевало да не морају за сваку појединачну посету школама да траже посебно „објавленије“ у коме се начелства упућују у своје дужности, а то би омогућило да се месне власти и учитељи не обавештавају о времену посећивања школа и довело би до тога да се „истинитије и тачније дозна и нађе, у ком је стању школа, какве су ревности и прилежности учитељи, и том подобно“. Занимљиво је и то да је предложио да се школе не обилазе два пута у години, односно да се први полугодишњи испит обавља пред месним властима, свештенством и месним надзорницима (Попечитељство би се

дати. Тако ми помогао Бог и сви свјати“ (АС, МПС-п, ф. II, бр. 117, Заклетва Петра Радовановића, Београд, 22. септембар 1843).

60 АС, МПС-п, ф. V, бр. 350, No. 1203, План по коме се школе отечествене точно и уредно без свакога препјатства, и са успехом посетити имају, Београд, 8. октобар 1843.

о успеху ученика и раду школа извештавало преко извештаја месних надзорника), а да годишњи испит обављају „главни директори“, када би испитивали ученике само из оног дела градива које су учили у другом полугодишту.

У 1843. години Стерија је наставио да ради на развоју надзора над основним школама. За месног надзорника школа у Неготину 12. августа саставио је посебно упутство које је годину дана касније делом преточено у школски закон.⁶¹ Овим упутством дефинисане су следеће дужности месног надзорника: 1) да посећује поверене му школе, да их одржава „у добром поретку“, да се стара да се подигну боље школске зграде и да учитељи у њима имају стан; 2) да набавља све што је потребно за рад школа – скамије, табле, креде, срицатељне штице...; 3) да благовремено обезбеди огрев за школе, да води рачуна о томе да се школе редовно крече, поправљају прозори и да се све ове радње „благовремено предузму, како не би деца чрез тога дангубити, и у наставленију уштрб трпити морала“; 4) да родитеље упућује у „ползу наука и јавног воспитаниа“ и убеђује их да децу уписују у основну школу; 5) да настоји да деца која су способна да уче и која због сиромаштва одустају од школовања добију све „неуждне ствари за школу“, уџбенике, хартију и школски прибор, из општинске касе; 6) да прати здравствено стање ученика; 7) да води рачуна о „владању и прижељности“ учитеља; уколико они не обављају своју дужност, да их опомиње, а „ако би овакви савети његови бесплодни били, благовремено Попечитељству просвештенија до знања доставља“; 8) да што чешће обилази школе и присуствује часовима да би могао да оцени способности учитеља, „а са друге стране примеченија своја у смотренију метода и начина предавања њему насамо саобштити могао“; 9) да присуствује месечним, полугодишњим и годишњим испитима и о успеху ученика извештава Попечитељство; 10) да надзире да родитељи или мештани не долазе у школу и да не нападају учитеља пред ученицима, „којим се поступком не само уважение учитеља нарушава, него и дангуба у наставленију причињава“ и 11) да се стара да учитељи редовно примају плату. С обзиром на чињеницу да месни управитељи нису имали педагошко образовање нити искуство о раду школа и учитеља, можемо да приметимо да је захтев да присуствују часовима и прате наставни рад учитеља био нереалан и да га месни надзорници нису могли са успехом извршити. Након постављења месног надзорника

61 АС, МПС-п, ф. V, бр. 351, No. 820, Наставленије за месног директора гимназије и нормални школа у Неготину, Београд, 12. август 1843.

школа у Неготину, на предлог начелства Шабачког округа од 20. августа да се за месног надзорника постави писар конзисторије Шабачке епархије Марко Маринковић, „на сведочену способности његову и тежње к општем благу“,⁶² декретом од 4. септембра Стерија га је поставио на ову функцију.⁶³ Ово су били почечи Стеријиног рад на развоју месног надзиратељства, коме је, потом, Законом из 1844. године дао и правно-нормативни оквир.

Нагласимо да је под његовом управом, и захваљујући чињеници да је школском надзору поклањао значајну пажњу, у наредном периоду, школска ревизија обављана ревносно и континуирано. У јануару 1844. полугодишње испите у основним школама у Београду извршили су Радовановић и Исаиловић, а у другим окрузима срески и окружни начелници.

Након што је обишао школе, Радовановић је Попечитељству доставио и „примеченија“ о стању које је затекао.⁶⁴ О томе како је изгледало путовање по Србији у циљу посећивања основних школа и о учињеном трошку, поднео је извештај у коме наводи да је више од 200 гроша морао да издвоји „од своје сопствености“ да би платио учитеље које је ангажовао да уместо њега посете неке основне школе.⁶⁵ О томе да је плаћање годишње ревизије школа неадекватно регулисано пише: „Кад други званичници и чиновници Књажества Србског који равну па и већу него је моја плату уживају, спокојно и у своим обитајним местима примају, и ништа од исте за правителствена дела путујући не одвајају, ја сам чудесном судбином осуђен да после десетогодишње службе моје, и то поготову непрестано у школској струци, из сопствености моје на јавна народна дела, и за извршење дужности моје знаменити трошак чинити морам“. Радовановић је за ревизију школа направио укупан трошак од 747,20 гроша и због тога се обратио Попечитељству финансија молбом да му надокнади утрошен новац, о којој је 31. јула донета позитивна одлука.⁶⁶

62 АС, МПС-п, ф. V, бр. 351, No. 2697, Предложеније начелничества окружја Шабачког да се за месног надзиратеља постави Марко Маринковић, Шабац, 20. август 1843.

63 АС, МПС-п, ф. V, бр. 351, No. 893, Декрет о поставленију г. Марка Маринковића за месног надзиратеља школа у Шабачком окружју, Београд, 4. септембар 1843.

64 АС, МПС-п, ф. V, бр. 7, No. 258, Директор нормални школа г. Петар Радовановић доставља примеченија, Београд, 22. јул 1844.

65 АС, МПС-п, ф. V, бр. 19, No. 1078, Директор нормални школа г. Петар Радовановић подноси списак трошка за посећивање школа, Београд, 28. јул 1844.

66 АС, МПС-п, ф. V, бр. 19, No. 1078, Попечитељство финансија о надокнади трошка за посећивање школа, Београд, 31. јул 1844.

Након усвајања новог уређења основних школа и новог наставног програма, 24. октобра 1844. донето је и ново методичко упутство за учитеље – *Наставленије за учитеље основни училишта*.⁶⁷ Попечитељство је убрзо потом упутило распис свим окружним начелствима да га преко Књажевске штампарије обезбеде за све учитеље,⁶⁸ што је на себе преузео Радовановић, који га је учитељима разаслао с налогом „да се по истоме убудуће управљају“.⁶⁹

Пошто су постављена два „главна управитеља“ 6. марта 1845. уследила је дефинитивна подела Кнежевине Србије (установљена још 1838. године) на источни (који је обухватао Смедеревски, Пожаревачки, Црноречки, Гургусовачки, Алексиначки, Крушевачки и Ћупријски округ) и западни „школски круг“ (који је обухватао Шабачки, Подрински, Ваљевски, Ужички, Чачански, Руднички, Крагујевачки и Београдски округ).⁷⁰ Наредних дванаест година усталила су се два „главна управитеља“ која су радила на школском надзору, Спасић за западни и Радовановић за источни „школски круг“, док је Исаиловић постављен за „главног управитеља гимназија“, а потом 1848. за начелника Попечитељства просвештенија, на функцију коју је обављао до смрти 1853. године. Спасић пише да су он и Радовановић радили независно, „сваки у свом кругу, независно један од другог“ и да су све време његове службе у Попечитељству просвештенија односи између учитеља, општина, месних школских надзорника, полицијских власти, „главних управитеља“, Одбора просвештенија и попечитеља били регулисани прописима који су један другом противуречили: зато се догађало да су се неки учитељи и општине обраћали „главним управитељима“, а неки директно Попечитељству, које је често доносило одлуке не узимајући у обзир оцене и ставове „главних управитеља“, а понекада и не обавештавајући их о донетим одлукама.⁷¹

Непосредно након доношења новог школског закона и упутства за учитеље, на почетку другог полугодишта 1844/45, Радовановић је обишао школе у источном „школском кругу“ и поднео извештај

67 АС, МПС-п, ф. V, бр. 74, No. 1526, Наставленије за учитеље основни училишта, Београд, 24. октобар 1844. (Штампано издање: *Наставленије за учитеље основни училишта*, (Београд: Попечитељство просвештенија, 1844)).

68 АС, МПС-п, ф. V, 74, No. 1526, Распис свим окружним начелничествима о разшиљању Наставленија, Београд, 29. октобар 1844.

69 АС, МПС-п, ф. V, бр. 74, No. 1712, Известије главног управитеља училишта г. Петра Радовановића, Београд, 4. новембар 1844.

70 Грујић, *н. д.*, 36.

71 Милован Спасић, „Неки подаци о основним школама у Србији од 1845. до 1861. године“, *Гласник Српског ученог друштва* 73/1892, (Београд), 197.

у коме је дао општи преглед стања у школама: успех ученика оценио је као бољи у односу на прошлогодишњи, изузимајући неке школе у којима су радили учитељи „који се поправити не могу“, али је указао на то да би коначан суд о томе да ли је било напретка у успеху ученика и раду учитеља у односу на прошлу годину могао да дâ једино да је сâм, као и прошле године, посетио све школе, што ове године није учинио, јер је за западни „школски круг“ био надлежан Спасић.⁷²

Недостатак школованих учитеља све време је спутавао „главне управитеље“ да у дело спроведу законске одредбе, да више ураде на унапређењу наставе и отклоне потешкоће у организацији рада основних школа. Стерија се у међувремену већ био уверио да нема довољно способних учитеља, те је на његову иницијативу Попечитељство просвештенија 1. јула 1845. донело одлуку да се „директорима школа Петру Радовановићу и Миловану Спасићу наложи да учитеље који нису за учитељство довољно способни и којима је нужно овакво практично поученије код директора за време одмора школског а трошкове пута неимајући долазити“.⁷³ Радовановић је припремио списак од десет учитеља који су завршили Богословију.⁷⁴ И Спасић је Попечитељству доставио списак учитеља за које је оценио да треба да похађају „практични течај“.

Још један од проблема са којим се Попечитељство суочило био је прикупљање тачних података о броју ученика који су похађали основу школу јер учитељи нису уредно водили школску документацију. Да би увело какав такав ред, Попечитељство је 1. септембра „главним управитељима“ наложило да приликом посећивања школа учитеље обуче да ученицима, када из било ког разлога напусте школу, дају сведочанство у које треба да унесу податке о томе које су разреде завршили, које су предмете слушали и са каквим успехом.⁷⁵

Како се у ревизији Спасић осведочио да у школама раде недовољно образовани учитељи, што је за последицу имало слаб напредак ученика и лошу организацију наставе и рада основних шко-

72 АС, МПС-п, ф. V, бр. 22, No. 493, Известије главног управитеља г. Петра Радовановића Попечитељству просвештенија, Београд, 28. април 1845.

73 АС, МПС-п, ф. III, бр. 45, No. 785, Практично поученије учитеља код директора за време одмора школског, Београд, 1. јул 1845.

74 АС, МПС-п, ф. II, бр. 42, No. 423, Списак главног управитеља г. Петра Радовановића оних учитеља из окружја Смедеревског, Пожаревачког, Ђупријског и Јагодинског који су у предавању учебни предмета слаби, Београд, 5. јул 1845.

75 АС, МПС-п, ф. V, бр. 74, Распис Попечитељства просвештенија г. Миловану Спасићу и г. П. Радовановићу, управитељима основни училишта, Београд, 1. септембар 1845.

ла, 13. децембра 1846. упутио је предлог да се у Кнежевини Србији оснује „семинаријум у коме би се младићи за учитеље основни училишта изображавали и воспитавали“. Реч је о првом елаборату који се односи на установљење учитељске школе. Али, овај предлог није прихваћен.

Стерија је 11. марта 1848. кнезу поднео оставку на положај начелника Попечитељства просвештенија,⁷⁶ а на његово место постављен је Исаиловић,⁷⁷ на чији је предлог Стерија дошао у Србију за професора Лицеја.

У марту 1850. Спасић је припремио и објавио књигу *Нравствени воспитатељ деце*, коју је наменио родитељима и учитељима. Такође, почетком 1850. године уследила је нова иницијатива да се у Србији отвори учитељска школа.

Будући да су се два „главна управитеља“ често жалила на то да за два месеца не могу да обиђу све школе и оцене све ученике, Школска комисија је у јулу саставила нови пројекат о управљању и надзирању основних школа.⁷⁸ Овим пројектом је било предвиђено да надзор над школама врше месни, срески, окружни надзорници и један врховни надзорник. Задачи месног управитеља били би да: 1) сваке недеље макар једном посети школу, 2) извести се код учитеља о томе да ли су све „школске потребе“ задовољене, 3) присуствује наставним часовима „како би се уверио у начин предавања“ учитеља, 4) прати и бележи имена ученика који нередовно долазе у школу и преко месног одбора препоручује да се овај проблем реши, 5) прати понашање ученика и изван школе и о томе извештава учитеље, 6) од учитеља сваке недеље тражи списак ученика које је казнио и да оне „доброг поведенија“ јавно похваљује, а „слабе и небрижљиве“ опомиње, 7) прати и у извештају бележи да ли се учитељи „добро владају“. Задачи среских надзорника били би: да се старају да се за школу нађу добре зграде; на свака три месеца обилазе школе у свом срезу; да прате „уредност“ школе и „недостатке исправљају“; састављају спискове ученика и учитеља у школама са „необходним примеченијима“. Окружни надзорници, који би се бирали међу професо-

76 АС, МПС-п, ф. III, бр. 166, Прошеније г. Јована Стерије Поповића да се разреши дужности начелника Попечитељства просвештенија, Београд, 11. март 1848.

77 АС, МПС-п, ф. III, бр. 198, Предложеније Совјета о постављењу г. Димитрија Исаиловића за начелника Попечитељства просвештенија, Београд, 11. март 1848; АС, МПС-п, ф. III, бр. 198, No. 519, Попечитељство просвештенија поставља г. Димитрија Исаиловића за привременог начелника, Београд, 16. јун 1848.

78 АС, МПС-п, ф. II, бр. 267, No. 815, Уредба о управитељству и надзиратељству основни школа – пројект, Београд, 28. јул 1850.

рима гимназија и полугимназија, имали би следеће задатке: да једном годишње обиђу све школе, обаве годишње испите од 10. маја до 1. августа; да се „савршено упознају са квалитетом свију учитеља у кругу њиовом налазећи се“; да разматрају тужбе против учитеља и да оне мање сами решавају, а „веће“ упућују врховном надзорнику; да сва „примеченија“ средњих надзорника достављају врховном надзорнику и о стању школа, раду учитеља и успеху ученика достављају годишњи извештај. Врховни надзорник, кога би постављало Попечитељство просвештенија, имао би да се стара о томе да свака школа добије „доброг учитеља“, да се у сваком месту отвори основна школа, да за учитеље саставља „наставленија“ по којима ови треба да се управљају, да одређује годишњу плату за учитеље, да кажњава учитеље за које оцени да су „небрижљиви“ премештањем из једног места у друго (врховни надзорник не би могао да отпушта учитеље – ово би било у надлежности попечитеља), да прати да сви учитељи раде по прописаном програму, да надзире рад окружних и средњих надзорника, да на основу њихових извештаја предлаже како да се реше уочени проблеми, да за пет година сам обиђе све школе у Србији, да Попечитељству просвештенија доставља годишњи извештај на основу појединачних извештаја окружних надзорника. Овај пројекат није ступио на снагу, мада су неки његови елементи почели да се примењују од 1853. године (када је уведено звање „главног инспектора училишта“) а неки су били уграђени у нови закон о управљању и надзирању школа из 1857.⁷⁹

У фебруару 1852. Попечитељство просвештенија упутило је Совјету извештај о стању у просвети за период 1848–1851. године.⁸⁰ Из овог извештаја сазнајемо да је у школској 1847/48. било 8.035 ученика и 254 основне школе; у 1848/49. години 6.846 ученика, 1.189 мање него у 1847/48, а број школа повећао се за 18, било их је 272; у школској 1849/50. било је 7.498 ученика и 268 основних школа – у односу на 1848/49. број ученика повећао се за 652, али се у односу на 1847/48. смањио за 537, док се број основних школа смањио за четири у односу на претходну годину, а у односу на 1847/48. повећао за 14; док је у 1850/51. било је 8.478 ученика и 273 основне школе – број ученика повећан је у односу на претходну годину за 980, у односу

79 „Преустреније вишег надзиратељства и управе школске, 22. август 1857“, *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србском од почетка до конца 1857*, бр. X, (Београд: Правителствена књигопечатња, 1857), 59–69.

80 АС, МПС-п, ф. II, бр. 144, No. 1008, Известије Попечитељства просвештенија за 1848–1851, 15. фебруар 1852.

на 1848/49. за 1.632, а у односу на 1847/48. за 443, а број школа се у односу на школску 1849/50. повећао за пет, док се у односу на школску 1848/49. повећао за једну, а у односу на 1847/48. за 19. Из наведених података може се закључити да се у периоду 1848–1851. број ученика повећао за неколико стотина, а број школа за двадесетак, што је указивало на то да се овај период одликује извесном стагнацијом, односно веома успореним развојем основног образовања.

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе доступне грађе покушали смо да реконструирамо како је изгледала основношколска ревизија у Србији у првој половини 19. века. Стварање основношколског система у ослобођеној земљи тесно је повезано са институционалним и концепцијским развојем школског надзора. Дошли смо до закључка да су наши први надзиратељи, и поред проблема са којима су се суочавали, храбро и надарено савесно обављали своју функцију. Настојали су да унапреде основношколски систем писањем предлога, сваки извештај школског надзорника завршава се предлогом како да се затечено стање поправи. Надзор над основним школама у Србији у анализираном периоду имао је своје нормативне основе у бројним документима којима је ревизија школа била регулисана, али овом њиховом аспекту до сада није поклањана довољна пажња. То су важни документи који сведоче о настојању државе да унапреди основну школу у Србији. Из њих може да се реконструира задатак школских надзорника који је био веома широк и обухватао је области од праћења успешности образовно-васпитног процеса у основној школи, преко надгледања наставног рада и педагошког и социјалног понашања учитеља, до материјалног обезбеђивања школа. Добри познаваоци школске праксе, први статистичари јавне наставе, нису инструктивно-саветодавну природу своје службе остављали у границама учионице, већ су се трудили да је прошире на локалну заједницу и државно вођење просветне политике. Због тога покрећу законодавне иницијативе, шире подесна учила, пишу наставне програме, уџбенике и педагошко-методичка упутства за учитеље, организују прве педагошке течајеve и залажу се за оснивање учитељске школе која би давала педагошки оспособљене кандидате за основне школе.

РЕЗИМЕ

Рад настоји да анализира и синтетички представи развој надзора државе над основним школама у првој половини 19. века. Циљ је био да установимо допринос надзорника успостављању и унапређивању основношколског система у наведеном периоду. Надзор у основним школама у Србији тада је текао споро, али се постепено развијао и имао важну улогу у унапређивању организације основне школе, квалитету рада наставника, као и у побољшавању учења ученика. Анализирајући доступну грађу покушали смо да реконструиремо изглед основношколске ревизије у Србији у првој половини 19. века. Упркос проблемима са којима су се суочавали наши први надзиратељи, можемо закључити да су храбро и надасве савесно обављали своју функцију.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије. Фонд Министарства просвете и црквених дела – просветно одељење.
- Аноним. „Некролог – Петар Радовановић“. *Гласник Друштва српске словесности IX* (1857), 323–324.
- Бановић, Александар. *Доситејев рад на просвети у ослобођеној Србији*. Београд: Геца Кон, 1954.
- Вукићевић, Миленко. „Основне школе у Србији прве половине 19. века“. *Просветни гласник 3/189*.
- Грујић, Владимир. *Школско-реформаторски рад Јована Стерије Поповића у Србији 1840–1848*. Београд: Научно дело, 1956.
- Ђорђевић, Живојин. „Историјски преглед наставних планова и програма за основне школе у Србији“. *Настава и васпитање 1/1952*, 79–86.
- Ђорђевић, Тихомир. *Из Србије Кнеза Милоша*. Београд: Геца Кон, 1922.
- Ивановић, Дарко. *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804–1858)*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Миловановић, Рад. Т. „Просвета у Србији за прве владе Милоша и Михаила (1815–1842)“. *Настава и васпитање 3/154*, 190–195.
- Петровић, Никола. „Грађа за историју школства у Кнежевини Србији – постање Попечитељства просвештенија“. *Просветни гласник 15–16/1881*.
- Петровић, Вукашин, Никола Петровић. „Грађа за историју школства у Кнежевини Србији – Школска ревизија 1838. године“. *Просветни гласник 19–20/1881*, 569–577.
- „Преустреније вишег надзиратељства и управе школске, 22. август 1857“. *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србском*

- од почетка до конца 1857, бр. X, 59–69. Београд: Правителствена књигопечатња, 1857.
- „Решење да се општинске школе издржавају општинским трошком а не државним, 14. септембар 1840“. *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србском од априла 1840. године до конца децембра 1844. године*, II част, 10. Крагујевац: Књигопечатња Књажества Србског, 1845.
 - Спасић, Милован. „Неки подаци о основним школама у Србији од 1845. до 1861. године“. *Гласник Српског ученог друштва* 73/1892.
 - „Уредба о устројству Главног фонда школског из добровољних прилога од 13. јануара 1841“. *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србском од априла 1840. године до конца децембра 1844. године*, II част, 17–29. Крагујевац: Књигопечатња Књажества Србског, 1845.
 - „Уредба о устројству Главног фонда школског из добровољних прилога од 13. јануара 1841“. *Сборник закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србском од априла 1840. године до конца децембра 1844. године*, II част, 20. Крагујевац: Књигопечатња Књажества Србског, 1845.
 - Ћунковић, Срећко. *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Београд: Педагошки музеј, 1971.
 - *Школе и просвета за време првог српског устанка*. Београд: Педагошко друштво НР Србије.
 - *Школство у Србији 1817–1838*, ур. Татјана Драгићевић, Славица Тимотијевић. Београд: Архив Србије, 2009.

SUMMARY

Nataša Vujisić Živković

DEVELOPMENT OF SUPERVISION OVER PRIMARY SCHOOLS IN SERBIA IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

ABSTRACT: This paper analyses and synthetically presents the development of supervision over primary schools by the state in the first half of the 19th century in Serbia. Our sources were mainly archival material, legislative acts, as well as biographies of individual personalities. We tried to present the key stages in the development of primary school supervision and the persons who participated in it.

KEY WORDS: primary school in Serbia in the 19th century, supervision of primary schools, the work of school supervisors, the institutional development of supervision

In this paper we tried to present the key stages in the development of primary school supervision and the persons who participated in it. Our conclusion is that the supervision of primary schools in Serbia in the first half of the 19th century developed slowly but gradually and that it played an important role in improving the organisation of primary schools, the quality of teachers' work, and improving student learning.